

Rapport Kunst og inventar nr. 4/2006

A-68 Flesberg stavkirke.
Prøveavdekking av 1600-tallsdekor i
skipet

Terje Norsted

Dato: 11.01.2006

Til: Riksantikvaren

Kopi til:

Fra: Terje Norsted, NIKU

Emne: A-68 Flesberg stavkirke. Prøveavdekking av 1600-talls dekor i skipet

1. Bakgrunn

I forbindelse med Riksantikvarens stavkirkeprogram ønsket direktoratet at det ble gjort avdekkingsforsøk på innsiden av de overmalte middelaldertilene. Disse utgjør ytterveggene i skipets vestre korsarm. Hensikten var dels å få klarlagt hvor mye av 1600-tallsdekoren som er bevart under flere lag overmaling, og dels å få et grunnlag for beslutningen om hvorvidt dekoren eller deler av den skal avdekkes eller ikke.

I tilbudet fra NIKU (ref. 572/05/568/573/MWi) ble det anbefalt at oppgaven ble utført som et forprosjekt. Dette skulle avklare:

- hvor mye 1600-tallsdekor som er intakt
- hvor den best bevarte dekoren er lokalisert
- hvor reelt det er å avdekke all dekoren
- om avdekkingen bør begrenses til enkelte områder med definerte mål
- kostnader
- alternativ til avdekking.

Arbeidet i kirken ble utført av undertegnede 13-16. desember 2005.

2. Tidligere undersøkelser

Konservatorene Jon Brønne og Kristin Solberg foretok en befaring til kirken 17. august 1988 (ref. rapport datert 5.9.88 i Riksantikvarens arkiv). Ved denne befaringen ble det foretatt en liten prøveavdekking på veggfeltet over brystningsdelen¹. I rapporten ble det kommentert følgende: *"Dekoren og de tre første overmalingslagene er kun bevart under nåv. bemaling som fragmenter... Det ble gjort avdekkingsforsøk. Det viste seg at en avdekking ned til dekoren er mulig, men er meget tidkrevende. Det er ikke nødvendig med en konservering før man evt. utfører avdekkingene... Bemalt flate: ca. 40 m²."* Denne beregningen av flateinnholdet omfattet ikke brystningsdelen.

¹ Sporene etter avdekkingen viser at den ble foretatt på sørveggen.

Notat

3. Oppbygning av malinglagene

Følgende malinglag ble registrert under prøveavdekkingen av veggfeltet over brystningen på nordveggen i 2005:

- 1a. Hvit, tynn bunnfarge, antakelig undermaling for dekoren. Limfarge.
- 1b. Polykrom dekor. Limfarge. (Denne dekoren vil bli karakterisert i pkt. 5.)
2. Første overmaling: Lys engelskrød (terrakottarød) limfarge.
3. Andre overmaling: Mellomblå limfarge.
4. Tredje overmaling: Hvit limfarge.
5. Fjerde overmaling (nåværende farge): Hvit. Konsistensen og den grove teksturen tyder på at dette er en kalkmaling.

Overgangen mellom brystningen og veggfeltet over denne er markert med et ca. 13 cm bredt, horisontalt bånd av engelskrød oljemaling som er konturert i over- og underkant med striper av svart oljemaling. Denne markeringen befinner seg ca. 1,40 m over golvet. Avskallinger i markeringens maling viser at denne dekker rester av 1600-tallsdekoren.

Selve brystningsfeltet er blitt behandlet med en halvlaserende, blå oljemaling. Siden den ser ut til å ligge direkte på treverket, må man regne med at all eldre maling er fjernet i dette partiet. Blåfargen er to ganger blitt overmalt flekkvis med dekkende oljemaling som har avvikende fargenyanser.

4. Overmalingens tilstand

Overmalingen på veggene over brystningen har markante opp- og avskallinger. Det er verst høyt oppe, og aller verst på nordveggen. Over og mellom vinduene er det tallrike, avskallede partier. I disse partiene er treverket helt blottlagt, så det er mulig at forholdsvis lite er bevart av dekoren her. Lenger ned, derimot, ses rester av 1600-tallsdekoren tydelig i avskallede partier.

Det er også opp- og avskallinger i partiet som markerer overgangen mellom brystningen og veggfeltet ovenfor. Her er årsaken en kombinasjon av uttørking og spenning som følge av en oppbygning med forholdsvis tykke, oljebaserte malinglag.

Brystningen er som nevnt reparasjonsmalt flekkvis. Det er mulig at noe av den kjente middelalderrissingen av to løver på sørveggen er blitt overmalt når dette ble gjort. Ellers er det noen skader i malingen på brystningen som blottlegger treverket. Disse er hovedsakelig mekaniske.

5. Kommentarer om tilstanden

Etter samtaler med medlemmer av menigheten ble det klargjort at malingens tilstand oppleves som uverdige. Det er ønske om at noe blir foretatt for å rette på forholdene. Det er stor interesse for at 1600-tallesdekoren – som alle kan se tydelig i avskallingene – blir avdekket og konservert/restaurert. Dette er den eneste veggfaste dekoren som finnes i kirken, og man regner med at

Notat

dette innslaget, hvis det blir synliggjort, vil fremheve stavkirketilene i vestre korsarm. Disse er de eneste restene av stavkirken som nå kan oppleves i interiøret.

5. Den opprinnelige 1600-tallsdekoren: Karakteristikk og tilstand

I det dekorerte området mellom nedre vinduskarm og brystningsmarkeringen utgjøres hovedmotivet av en portalfrise. Dette kan sammenliknes med et tilvarende motiv fra 1655 i deler av Nore stavkirke (se ill. i Kristin Solberg: Konservering av limfargedekor i Nore stavkirke, NIKU oppdragsmelding 040 (1997), s. 11). I begge disse kirkene er motivet blitt fremstilt på en måte som er til forveksling lik. Dekoren i både Flesberg og Nore kirker er høyst sannsynlig blitt utført av samme maler. I Flesberg skjedde dette antakelig også i 1650-årene.

Under avdekkingsforsøket i Flesberg kirke ble det oppdaget likheter og avvik i forhold til Noredekoren. Følgende kan nevnes:

- dekoren i portalenes åpning er den samme
- portalsmyget er ensartet i begge kirker
- kapitelene i Flesberg er inndelt med hele, svarte vertikale linjer innerst mot åpningen, ellers med stående, svarte ovaler (som i Nore)
- den dekorerte delen av buen er i Nore forsynt med svarte S-former, i Flesberg med avvekslende S-former og ovaler
- i sviklene har Nore halve blomster/kronblader på en rutemønstret bakgrunn, i Flesberg liggende, svarte ovaler ordnet i horisontale linjer
- det vertikale partiet under kapitelene har samme type bladranker i begge kirker
- den dekorerte rammen rundt hver portal ser også ut til å ha vært lik.

Dekormalingen i Flesberg kirke er blitt oppbygd på følgende måte:

- hvitt bunnstrøk (bakgrunn)
- blek/lys oker i bueslaget unntatt i smyget og i delen som er dekorert; samme farge finnes i midtre del (hoveddelen) av kapitelene; denne fargen danner også bunntonen for dekoren inne i portalenes åpning
- terrakottarød/lys engelskrød i øvre og nedre, horisontale del av kapitelene
- dodenkop oppå den lyse okeren i portalåpningen, brukt til å forme dekoren i dette partiet
- lys grått (grønnlig?) som innslag i bladranken under kapitelene
- lys grålig grønn (grønn jord + hvitt, muligens samme farge som på bladranken) på rammefeltene rundt portalene
- utforming av motivets linjer og noe av dekoren med gråsvart/svart
- lokale tillegg med hvitt.

Observasjonene av koloritt og malerteknikk ble gjort under og etter prøveavdekkingen på nordveggen. På sørveggen er det noen få, ubetydelige variasjoner med hensyn til fargefordelingen.

Notat

Det er verd å merke seg at ujevnheter eller skader i treverket er blitt overdekket med lerretsbitar. Dekoren ligger direkte på dette lerretet.

I Flesberg er noe som tilsvarer skriftfeltet over portalfrisen i Nore, ikke blitt påvist. Dette skyldes vinduenes plassering. Det er mulig at det finnes rester av et skriftfelt mellom vinduene. Det ble ikke gjort avdekkingsprøver i dette partiet.

Den overdådige, vegetabiliske dekoren som dekker den øvre delen av veggen i Nore, kan også ha eksistert i Flesberg, men rester av noe slikt ses ikke i avskallingene høyt oppe på veggen i denne kirken. Det ble ikke gjort avdekkingsprøver i dette øverste veggfeltet. Det ble ansett som viktigere å utføre forsøk i områder lenger ned, der det var tydelig at det fantes dekor.

Prøveavdekkingen omfattet ca. 0,7 m² av nordveggens portalfrise. Dette ga et godt inntrykk av denne delen av originaldekorens tilstand. Dekoren er bare bevart i fragmentarisk form, men motivet er likevel såpass tydelig at det er enkelt å sammenlikne det med dekoren i Nore. Detaljene er imidlertid forståelige i svært varierende grad. I mange områder er de vanskelige eller nærmest umulige å oppfatte på grunn av manglende maling.

Den fremkalte dekoren er sårbar og trenger en konsolidering. Det vil være naturlig, på bakgrunn av tidligere erfaringer, at denne foretas med størlim.

6. Prøveavdekkingen

Prøveavdekkingen ble innledet med at løse oppskallinger ble fjernet med skalpell. Disse oppskallingene omfattet hovedsakelig det hvite kalkfargelaget. (Det ble sjekket om noe av originalmalingen satt igjen på oppskallingenes innside). I partier hvor kalkmalingen lå direkte oppå originaldekoren, var den forholdsvis enkel å fjerne ved tørrskraping med skalpell. Dette ga et godt resultat. I områder hvor de fleste eller alle sjikt med overmaling var bevart, vekslet vedheften mellom lagene sterkt. Der hvor den var relativt svak, var det best å fjerne lag for lag ved tørrskraping, men i mange tilfeller var det vanskelig helt å unngå mindre skader på originalmalingen. I partier hvor vedheften mellom lagene var forholdsvis sterk, var tørrskrapingen besværlig og ga et utilfredsstillende resultat. Her var det best å anvende varsom fukting med vann og først fjerne de to ytterste, hvite lagene med Q-tips. Siden fukten trengte gjennom samtlige lag, kunne de to innerste sjiktene med overmaling fjernes med skalpell. Dette krevde stor varsomhet. Også i dette tilfellet var det svært vanskelig å unngå små skader i originalmalingen. Risikoen for skader ville imidlertid ha vært mye større ved å anvende Q-tips på samtlige lag med overmaling.

Avdekkingen i et område på 0,7 m² tok tre normale arbeidsdager.

7. Konklusjoner

Notat

Dekoren fra midten av 1600-tallet ser hovedsakelig ut til å være bevart i området mellom vinduene og brystningen, men man kan ikke se bort fra at noe er bevart også høyere oppe på veggene. Portalfrisen under vinduene er i en fragmentarisk tilstand, men motivet er ellers tydelig nok til at det går an å oppfatte helheten. Denne frisen utgjør ca. 12 m². En avdekning av den vil antakelig kreve rundt 45 dagsverk, men dette kan avkortes hvis man under arbeidet kommer fram til bedre metoder enn de som ble anvendt ved prøveavdekkingen i 2005.

En avdekking mellom og over vinduene vil trolig skje langt raskere. Her er antakelig forholdsvis lite bevart, så det kan muligens gå an å bruke ferske konservatorstudenter som arbeider i dette området under en konservators oppsyn. Når det gjelder veggene på galleriet, er det vanskelig å komme med noen konklusjon om både originalmalingens tilstand og tidsbehovet for avdekking. Det ble ikke foretatt prøver i dette området.

Siden det ikke ble utført konsolideringsforsøk i prøvfeltet, er det ikke mulig å gi et godt estimat for denne delen av arbeidet. På grunnlag av tidligere erfaring, kan det sies at konsolideringen neppe vil kreve mer enn halvparten av tiden som medgår til en avdekking, snarere mindre, selv i områder med mye bevart maling. I partier der det er bevart lite dekor, vil konsolideringen selvfølgelig få et svært begrenset omfang.

Noe tid vil også medgå til retusjering.

8. Mulige alternativer

Dagens tilstand tilsier at noe blir gjort. Etter undertegnede oppfatning har vi tre alternativer:

1. Ingen vesentlige endringer: All den løse kalkmalingen fjernes. I alle avskallede partier hvor det er synlig originaldekor, må denne konsolideres før veggene hvitkalkes på ny. Det skal ikke kalkmales i det prøveavdekkede partiet. Dette må konsolideres, men skader som skyldtes avdekkingen, bør retusjeres. I brystningsmarkeringen fjernes løs maling. Her konsolideres synlige rester av originaldekor før ny oppmaling foretas med ett tynt strøk linoljemaling.
2. Delvis restaurering: All overmaling fjernes på veggene (inkludert brystningsmarkeringen) unntatt på vestveggen oppe på galleriet. Limfargedekoren konsolideres, og skader som skyldes avdekkingen, retusjeres.
3. Fullstendig restaurering: All overmaling fjernes på alle tre stavkirkeveggene. Limfargedekoren konsolideres, og skader som skyldes avdekkingen, retusjeres.

9. Kommentarer til alternativene

- Alternativ 1 vil medføre en del konserveringsarbeid selv om det legges vekt på å "reparere" nåværende utseende. Videre vil det være teknisk

Notat

sett svært uheldig at originaldekoren (unntatt i prøvfeltet) overmales på ny. En avdekking på et senere tidspunkt vil antakelig bli besværlig.

- Alternativ 2 vil gi et resultat som virker helhetlig når man befinner seg nede i kirken. Man må regne med at originaldekoren vil komme til å virke svært fragmentarisk, især fordi enkelte partier i veggens øverste deler kan komme til å bli stående uten maling. Det positive ved dette alternativet er at de gjenværende restene av dekoren blir synlige, og at dette bidrar til å fremheve stavkirkedelen. Samtidig vil overmalingen som blir beholdt på vestveggen oppe på galleriet, være et gjenværende "dokument" over fargesettingens historie.
- Alternativ 3 er en utvidelse av alternativ 2 og innebærer at all overmaling på stavkirkeveggene fjernes. Hvis det viser seg at alle lag er intakte på vestveggen oppe på galleriet, bør det i alle tilfeller gjensettes et lite, "dokumenterende" parti her. Det er vanskelig å beregne hva dette alternativet krever av tid fordi det ikke ble foretatt prøveavdekking av veggene oppe på galleriet.

Siden prøveavdekkingen bare omfattet en begrenset del av veggene, må man være forberedt på at nye momenter kan dukke opp hvis alternativ 2 eller 3 blir valgt.

Alternativ 2 eller 3 vil antakelig foretrekkes av menigheten.

10. Sluttkommentarer

Det anbefales at Riksantikvaren foretar en befaring til kirken sammen med NIKU for å vurdere nåværende tilstand og resultatet av prøveavdekkingen. Ved denne befaringen kan det også diskuteres hva som bør gjøres med brystningen.

I Vikingskipshuset på Bygdøy er det lagret tiler fra stavkirken med 1600-tallsdekoren i uovermalt tilstand. De er blitt brukt sekundært da kirken ble utvidet til korskirke i 1735, og ble funnet under restaureringen i 1950/60-årene. Undertegnede har dessverre ikke sett disse tilene. De later til å være lite kjent i menigheten.

Terje Norsted